

ЕДНА ЦЪРКОВНА ПЕСЕН ОТ ДВЕТЕ СТРАНИ НА ДУНАВА

Д-р Светлана Иванова Караджова

A CHURCH SONG FROM BOTH SIDES OF THE DANUBE

Svetlana Ivanova Karadzova, PhD

Резюме:

Банатските българи са самобитна общност, появила се при преселението на българи католици след потушаването на Чипровското въстание през 1688 г. Откъсната от процесите в българските земи, тя тръгва по свой път на развитие, предопределен от историческите обстоятелства на формирането ѝ и от влиянията на околните народи и култури. Културата на общността се отличава със засилен стремеж към съхраняване на разказа за преселението, на езика и традициите. В процеса на домостроителството фолклорното съзнание създава текстове, за да изпълнят конкретна цел. Те мигрират от едно място на друго, трансформират се според нуждите и се превръщат в нишките, които държат връзката между разроилите се селища.

Ключови думи:

Банат, банатски българи, Бърдарски геран, Гюка Гергулов, Стар Бешенов

Abstract:

The Banat Bulgarians are a distinct community, which emerged during the migration of Catholic Bulgarians after the suppression of the Chiprovtsi Uprising in 1688. The culture of the community is characterised by a strong desire to preserve the narrative of the migration, the language and the traditions. In the process of homebuilding, folk consciousness creates texts to fulfill a specific purpose. They migrate from one place to another, transform themselves as needed, and become the threads that hold together the disparate settlements.

Keywords:

Banat, Banat Bulgarians, Bardarski geran, Gyuka Gergulov, Star Beshenov

.....

Две преселнически вълни създават двата центъра на българската общност в областта Банат¹ в границите на Хабсбургската империя през XVIII век. Първата вълна тръгва от района на Чипровци, където е основното католическо средище през XVI в. Втората е от покатоличените бивши павликянски села около Никопол – Ореш, Трънчовица, Петокладенци, Белене и др. Разцветът на католицизма в Чипровци се дължи на заселването на саксонски рудари, т.нар. саси², които развиват рудодобива и превръщат града и околните села Копиловци, Железна и Клисуре в процъфтяващо с поминъка и културния си живот място. От тук започва разпространението на католицизма сред павликяните³ в Централна Северна България. Първата католическа мисия

1 Банат е историко-географска област в Югоизточна Европа с граници р. Муреш на север, р. Тиса на запад, р. Дунав на юг, Карпатите на изток. Общата ѝ площ е 28 523 кв. км. На запад е равнинна, а на изток е хълмиста и планинска. След Първата световна война по границата на релефа е прокарана държавната граница. По-голямата източна част преминава към Румъния, а западната, по-малка – към Югославия. Главната река в областта е Тимиш. Главният град е Тимишоара (Темешвар). Румънската част е разделена на три окръга – Тимиш-Торонтал, Караш и Северин. Банат е един от трите исторически региона, образувачи автономния район Войводина в Сърбия. Другите два са Бачка и Срем. Малка част от Банат остава в Унгария в околностите на гр. Сегед.

2 Саксонски рудари, наречени „саси“ в България, които се заселват в богатите на руда области в Югоизточна Европа. „Саси“ е повече наименование на занаятчийска прослойка, отколкото етноним. Според Иречек: „Сакси (саси). В средните векове в Босна, Сърбия, България и Влашко имало колонии на немски рудокопачи, които българите и сърбите постоянно наричали саси. Няма никакво съмнение, че тези сакси са дошли от Маджарско отначало в Босна, а именно към края на XII в., при прочутия Кулин бан; и сега още босненските рудокопачи употребяват някои старонемски изрази. По-късните летописи отдават поселението на сакси в Сърбия на крал Стефан Владислав (1234—1240 г.), който пръв почнал да сече сръбски монети. В сръбските документи саксите за пръв път се появяват при Владиславовия приемник Стефан Урош I и оттогава често се споменават чак до XV в. (Иречек, Константин, 1978: 441).

3 Павликянството като еретично духовно учение възниква през втората половина на VII в. в източните погранични територии на Византийската империя, по-точно в Армения и Сирия по време на император Константин II (641-668) (Йовков, Милчо. 1991; Иванов, Йордан. 1922; Мутафова, Красимира. 1995). Прониква на Балканския полуостров и в българските земи през VIII-X век чрез депортациите на арменци и сирийци от Мала Азия и заселването им в Тракия за защита на границата с България, а по-късно и в югозападните

се състои от босненски францисканци под водачеството на Петър Солинат (1565-1623), който насочва усилията си към обръщането на павликяните към католическата църква. Павликянството е дуалистична ерес, която наред с богомилството през Средновековието повлиява на живота не само в българските земи, но и далеч извън пределите им. Консервативната и затворена общност се отличава с непоколебима виталност и упоритост в удържането на вярванията си. Процесът по приобщаване към католицизма не е лек и бърз, като при протичането му така и не се осъществява пълно приемане между двете страни. Чипровчаните са занаятчии и търговци с високо самочувствие и култура, с активна комуникация с европейския свят, докато някогашните павликяни са селяни, които живеят изолирано в малки общности и се местят при появата на заплаха.

От тези две различни по менталитет групи се появява общността на българите католици, носители на „яката вяра“⁴, която се отличава с висока степен на осъзнато и гордо българско самосъзнание, съчетано със стремежа към постоянно движение и преселение на павликяните. Тя е обречена да се разрои след катаклизма при потушаването на въстанието и да създаде нова клонка – общността на банатските българи. През 1738 г. в банатската равнина се появява село Стар Бешенов, основано от католиците в селата около Дунав, а 1741-та е годината, в която е записана в документите появата на Винга, където се заселват оцелелите от въстанието чипровчани.

В следствие на периодични демографски нараствания през годините, се появяват още няколко български села в Банат. След разделението на областта между Румъния, Унгария и Сърбия през 1918 г. попадат на територията на Румъния и Сърбия. Освобождението на България от османско владичество е причина част от банатските българи да се завърнат в „старото гнездо“ според обнародвания от Народното събрание през месец май 1880 г. специален закон за населяване на ненаселените земи в България (Nyagulov, 1999: 87). Така се създават селата Бърдарски геран, Драгомирово, Гостиля, Брегаре и Асеново, като последното е основано от преселници от Винга. В момента общността живее на територията на три държави, а процесите в селищата са идентични не само поради засилената комуникация, но и заради формираното български земи. От средата на XV в. в османските регистри започват да се появяват павликянски селища по поречието на р. Осъм, а в средата на XVII в. вече изброяват 16 селища в Централна Северна България, Тракия, Македония.

4 „Яката вяра“ е нарицателно, с което католиците в България се самоопределят, израз на голямата им верска упоритост.

първоначално самосъзнание.

Три са основните характеристики, които превръщат банатските българи в специфично разклонение на общобългарската култура. Първо, връзката с католическата църква не само формира общността при преселението, но и активно подпомага съхранението ѝ. Храмът е най-важната сграда, която се превръща в център на целия им живот, като израз на общението с Бога и божественото. Второ, пишат на латиница, а наименованието на езика, който ползват, е все още в процес на уточняване от учените. Последното предложение, което се стреми към общоприетост, е предложението от Магдалена Абаджиева термин „банатски вариант на българския книжовен език“ (Abadzchieva, 2023). Третото е особеното съзнание за родност в едно вечно движещо се битие. То е „нуклеарно родно“⁵ по своята същност, тъй като обособява в капсули на паметта всяко едно от селищата, възприема ги като гнездо, което да отгледа достатъчно потомци, за да продължи да се рои и да създава подобни гнезда на друго място. Връзката между отделните селища е паметта, разказът за преселенията, езикът, носията, всички характерни белези, които закрепват самосъзнанието в относителна вътрешна устойчивост.

Обект на настоящото изследване е стихотворение, създадено да бъде песен, която да се изпълнява на 15 август, когато най-голямото село на банатски българи в Румъния чества своя храмов празник. Автор е Гюка Гергулов, а творбата е публикувана във вестник *Naša glas* през 1990, бр.11⁶. Гергулов е изявен автор и неформален общностен лидер, който става главната движеща фигура на новото „възраждане“ при появата на периодичните издания на общността след времето на тоталитаризма в Румъния. Роден е през 1941 г. в Стар Бешенов, а житейският му път илюстрира развитието на литературността в общността. Учи в семинария и усвоява латински добре, развива усет към поезията и красотата на езика. Напуска семинарията и работи като чиновник в общината на Стар Бешенов, какъвто остава до пенсионирането си. С литература се занимава в служба на общността, а поетичния му талант изгражда основния свод от текстове, които покриват всички сфери на културния живот. Той е духът, който гради концепцията на появилия се през 1990 г. в Тимишоара вестник *Naša glas*.

5 Терминът е въведен от мен в дисертационния ми труд „Модуси на литературното в културата на банатските българи“, с научен ръководител проф. дфн Иван Младенов, защитена на 28 април 2025 г. в Института за литература при Българската академия на науките.

6 [NasaGlas.1990.11.pdf](#)

Храмът в селото е посветен на Успението на Дева Мария, а честването на 15 август се е превърнало в нещо повече от енорийски празник. Дават му свое име, което да означава и отдели събитието сред множеството такива в католическата общност. Датата и тържеството, отбелязвано от църквата, се придърпват категорично в собствения разказ за света. Традицията помни, че името „Двете недели“ е дадено заради двуседмичните народни празненства след освещаването на новопостроения храм, посветен на „Успение Богородично“ през ноември 1804 г. По-късно това име се премества за празника на 15 август. Разказът за преселенията и собствената история на новото място е обвързан с осмислянето на храма като обединяващ модус, битуването в който активира ресурса на историята.

В характерната за фолклора песенна изразност поетът Гюка Гергулов залага на повторемостта и употребата на познати факти, от които чрез извличане на нови значения да се разгърне обхватът на цялостното присъствие. Задържането на паметта активна и концентрирането на разказа към конкретния празничен ден е повод да бъде отново разказана историята на общността:

Dnés Bišnova praznikuva
Sas pučitvanj spumenuva,
Či prededve nášte mili
Tuke sa se zadumili.

Blo-j u gudinata božja
Hiljáda sédem tridsetosma
Kat ud robstvu gji izmámi
Biskup Stanislávić zváni.

Napreć Boga sa ubićeali,
Tija sate, mládi, stári,
Dovek da- j tuje mestu
Za palćenete náj-svetu.

Čarkva sa utemelili,
Na Divica pusvetili,
Tá u zlo da mu ij majća,
Da mu krili kača brajća.

Da baj seku palúcenin
Mudar, právedin i vredin,
Da žuvej u mir sas Boga,
S horata u dubra sloga.

Bože, dnés sate palćene,
Vaz ultare pu kulene
Molat sé sas tej da badiš,
Gá se lutat da-gj upatiš.

Za da moj još prez gudini
Tuke sé da si sedimi,
U Bišnova, svetu mestu
Za palćene skapu gnezdu!

Днес Бешенов празнува⁷
С почитание споменава,
Че прадедите ни мили
Тук са се задомили.

Било е годината божия
Хиляда седемстотин тридесет и осма
Когато от робство ги изведе
Епископ Станиславич.

Пред Бога обещаха
Те всички, млади, стари,
Довека това място да е
За палкенете най-свято.

Църква са построили,
На Девица посветили,
Тя в зло да ни е майка,
Да ни пази като братя.

Да бъде всеки палукенин
Мъдър, праведен и успешен,
Да живее в мир с Бога,
С хората в добра слога.

Боже, днес всички палкене,
При олтара на колене
Молят все с тях да бъдеш,
Когато се лутат, да ги упътиш.

За да може през годините
Тука все да си стоим,
В Бешенов, свято място
За палкенете скъпо гнездо!

7 Адаптацията е моя, без претенции за поетичност. Бел. С.К.

Обвързването на конкретното събитие с потока на общата история и подчертаваната многократно връзка с божията милост се вписва в методите на домостроителството. Песента се изпълнява в препълнения храм, за да разположи в свещеното пространство за пореден път и собствената история на общността – годината на създаване на селото, извеждането от робството, водачът Никола Станиславич⁸ (1694 – 1750). Песента следва стилистиката на молитвата, а в нея разпознаваме трите етапа на еволюционната космология на Чарлс Пърс (1839 – 1914), американският философ, създател на прагматизма и семиотиката. Първият етап е отклонението (тихизъм), появата на общността като извеждане от установения ред и познатия дом. Следва синехизмът на траенето, установяването на новата земя, която се превръща в поредния дом (domus). Перспективата на дългото съществуване е свързана с духовността и божественото. Затова връзката с храма като място за единение с духовното се явява като съществено ядро за осъществяване на „дългото“ време. Живеенето с поглед към Бога в молитвено единение е условие това да се случи и да доведе до третата фаза – агапизма, когато любовта ще обедини всички в братско единство. Това единение е нужно за удържането на разпада и завихрянето на центростремителните сили, които да завръщат към целостта на нуклеарното родно. Гнездото е любим символ на родното място за банатските българи. То е осъзнат етап от пътя и модусът за опазване на паметта и раждането на новите значения, които ще се оттласнат и ще продължат напред в търсене на условия за строеж на ново „гнездо“. В сферата на знаците преселниците намират опорни точки, които да припомнят и да усвояват новото, което срещат, чрез „припомнената чуждост“ и свързаността с новото.

Тъй като „вътре в знаците“ е сферата на най-чистата „припомнена чуждост“, когато сме едновременно ние и нашият минал опит, това е и моментът на нашата свързаност (заедност) със света (Младенов, Иван. 2011: 153).

Тази песен преминава границите и се появява с леко променен текст според нуждите на хората в село Бърдарски геран, обл. Враца,

8 Никола Станиславич е католически духовник, францисканец, никополски и чанадски епископ през XVIII в. Водач на католиците от Северна България, които премиват Дунав и търсят място за заселване в границите на Хабсбургската империя.

България. Това е най-голямото село, основано от завърнали се банатски българи през 1887 г. в сходната на познатата унгарска пуста Дунавска равнина. След Освобождението на България от османско владичество се появяват пет села на банатски българи, които получават земя за заселване като следствие от обнародвания от Народното събрание през месец май 1880 г. специален закон за населяване на ненаселените земи в България (Nyagulov, 1999: 87). Храмът в Бърдарски геран е посветен на свети Йосиф и енорията чества своя празник на 19 март. Връзките с останалите в Банат са непрекъснати и плодотворни, което спомага преноса на идеи, явления и текстове, за да се запази малката, попаднала в друга среда, общност с текстове и мелодии, които разпознава. Така на страниците на вестник „Фалмис! Uveć falim!“⁹, издаван от 1998 г. до 2023 г., в брой 3 на първата годишнина, е поместен текст, посветен на енорийския празник в селото, а авторът е Стефан Калапиш. Песента е изпълнявана в църквата на този ден от тогава до днес.

19 Март - енорийски празник на църквата в с. Бърдарски геран

НА СВЕТИ ЙОЗУ

Днес Бърдар-геран празнува
със почитванъ пуменува,
чи предедве наште мили
туке са се задумили.

Чърква са утемелили,
на Свети Йоза кръстили.
Да ги мамии, да ги пази,
уд съту зло да ги убрани.

Затуй сига палкене,
синца ния пу кулене,
да се на Йозефа молим,
наму заманъ да му крили.

Свети Йозу, кой с утранил
и Исуса си удбранил,
мули се на Бога мили,
на нам грешни да се смии.

СТЕФАН КАЛАПИШ

NA SV.JOZA-19 MARTA

Dnes Bardar geran praznuva
sas pučitvanj pumenuva.
Či prededve našte mili
tuke sa se zadumili.

Čarkva sa utemelili,
na Sveti Joza krastili.
Da gi mami, da gi pazi,
ud satu zlo da gi ubrani.

Zato siga palčene,
sinca nija pu kulene.
da s na Jozefa mulimi,
namu zamanj da mu krili.

Sveti Jozu koj s udranil,
i Isusa si udbranal,
muli se na Boga mili,
na nam grešni da se smii.

STEFAN KALAPIŠ

Първата строфа е зета изцяло от оригинала, като сменя само името на селището, в следващите все повече се откъсват от текста в Банат. Последната строфа е авторска, но отново в тона и стила на творбата на Гергулов.

Стефан Калапиш е музикант, който в последствие става свещеник, но моментът на заемане на песента и трансформирането на текста за общността в Бърдарски геран е все още далеч от решението му да осъществи промяна в живота си. Тя по-скоро е част от пътя до него. И авторът на оригинала, и авторът на варианта споделят фолклорно съзнание за съществуване на песните чрез варианти. Всеки вариант допринася за пълнотата на присъствие на песента без да накърнява ничие съзнание за авторство. Те съществуват заедно въз основата на вътрешна договорка по подразбиране, като целта е създаване на функционално слети текстове и музика, които да връщат съзнанието в първоначалната точка на разрояване. В случая това е храмовият празник в Стар Бешенов и познатата песен за този ден. Така се удържа целостта на разказа за общността, като вторият вариант е продължение на първия, който довършва историята след преселението. По подразбиране изпълнителите и слушателите имат в съзнанието си първата песен от Банат, която са слушали по време на честванията на Двете недели (15 август) и довършват разказа чрез своята собствена версия на продължението. Разтягането на смисъла в текста се превръща в центростремително движение, осъществено от общата мелодия.

Показателен за раздвоеното съзнание е начинът на публикуване на текста на песента в двата варианта на кирилица и латиница. За банатските българи, които живеят в България, кирилицата става по-лесна за предаване на думите, но тъй като паметта изисква да се поддържа връзката със „старото гнездо“ в Банат, паралелно е поместен и текстът на латиница. Музиката е това, което ги обединява. Тя е еднаква и за двата варианта – в Стар Бешенов и Бърдарски геран. Няма ноти, изпълнява се по слух и памет, което я доближава напълно до фолклорното битие, макар да е предназначена за употреба в храма.

Авторите и на двата варианта не се помнят от слушателите или изпълнителите им. При първото публикуване на песента от Стар Бешенов липсва името на създателя на текста. Строфите могат да бъдат обединени в последователност и разказът реално да продължи към следващото честване на ново място, където да бъде трансформиран с нови данни, но запазвайки връзката с началото на разказа. Движението, което залагат чрез диалогичността в текстовете, контрастира с акцента върху моленето на колене за опазване

на общността и устояване на конкретното място. Един изпят разказ разгъва смисъла си чрез прескачането на пространства, граници и заобикалящи езици. Крепи своята единност чрез музиката, която го пренася, и осъществява приемствеността и последователността в културния живот на банатската българска общност.

Библиография:

Абаджиева, Магдалена. 2023: Банатските българи между банатския говор и палкенския език. В: Български език и литература, кн. 5, с. 524 – 531 [Abadzhieva, Magdalena. 2023: Banatskite balgari mezhdur banatskiyat govor i palkenskiya ezik. V: Bългарски език I literature, kn.5, s.524-531]

Младенов, Иван. 2011: Отклонена литература, София, Парадигма [Mladenov, Ivan. 2011: Otklonena literatura., S. Paradigma]

Нягулов, Благовест. 1999: Банатските българи. София: Парадигма. [Nyagulov, Blagovest. 1999: Banatskite balgari. S. Paradigma]

За автора:

Светлана Караджова завършва Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“ през 1996 г. Редовен докторант е към Института за литература при Българската академия на науките от 2021 до 2024 г. Темата на докторската ѝ дисертация е „Модуси на литературното в културата на банатските българи“. Научен ръководител – проф. дфн Иван Младенов. Защитава докторска степен през април 2025 г.

About the author:

Svetlana Karadzova graduated from Veliko Tarnovo University „St. Cyril and St. Methodius“. She is a regular PhD student at the Institute of Literature at the Bulgarian Academy of Sciences from 2021 to 2024. The topic of her doctoral dissertation is „Modes of the Literary in the Culture of the Banat Bulgarians“. Scientific supervisor – Prof. Dr. Ivan Mladenov. Defends her doctoral degree in April 2025.

Svetlana.karadzova@gmail.com